

Голосова Т.М.

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА МАКРОКАТЕГОРІЯ ПЕРФЕКТНОСТІ В СТРУКТУРІ РОСІЙСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Семантика перфекту в сучасній русистичі пов'язується з певного типу лінгвістичними формами, які існували в структурі праслов'янської, східнослов'янської та ін. давніх мовних систем і реалізували значення актуального результату, що становив наслідок певних минулих дій. У процесі розвитку мовної системи перфектні форми вийшли з ужитку, а вказану семантику стали виражати насамперед дієслова минулого часу, залежно від ситуації контексту/мовлення, формуючи категорійну ситуацію перфектності. Типи вказаних ситуацій досить повно описані в теорії функціональної граматики, де вони утворюють певне функціонально-семантичне поле, що базується на відповідній функціонально-семантичній категорії.

Функціонально-семантична категорія перфектності інтерпретується у вказаному напрямку мовознавства як семантична категорія, в межах аспектуальності, яка характеризується своєрідною часовою подвійністю, поєднанням в одній предикативній (або згорнено-предикативній) одиниці двох так чи інакше пов'язаних між собою часових планів – попереднього та наступного. Зв'язок між цими двома планами є причинно-наслідковим у найширшому смислі [5, с. 195]. Саме тому у функціональній системі перфектність базується як на акціональній, так і на статальній семантиці дієслівних одиниць.

Проте на рівень макроструктурного текстового функціонування при вираженні безпосереднього значення перфектності виходять не всі типи мовних компонентів, а лише ті, що передають безпосередню причинно-наслідкову темпоральну семантику на основі функціонально-семантичної категорійної макроситуації.

Категорійна ситуація в цілому представляє таку типову семантичну структуру, що базується на відповідній функціонально-семантичній категорії та утворенням нею функціонально-семантичним полі [2]. Вона являє собою одну з категорійних характеристик, що розгортаються в реченні, контексті та тексті.

З одного боку, категорійні ситуації репрезентують абстрактну функціонально-мисленнєву категорію, що стосується мови, а з іншого, оскільки функціонально-семантичний зміст реалізується в конкретних мовленнєвих ситуаціях на основі передусім функціонування лінгвістичних компонентів мови, категорійна ситуація належить до мовлення (тобто, потенційний аспект мовного функціонування становить систему результативних аспектів мовленнєвого функціонування лінгвістичних явищ).

Отже, залежно від впливу елементів контексту на лінгвістичну одиницю вона здатна реалізувати або не реалізувати те чи інше категорійне значення, тобто сама така реалізація зумовлюється впливом контекстного оточення (дальшого або ближчо-

го), взаємодією мовних елементів між собою та под., що більш яскраво виявляється у системі тексту та в окремих його макрокомпонентах.

Таким чином, той чи інший мовний знак здатен реалізувати (самостійно або в комплексі з іншими елементами) різні потенційні мовно-мовленнєві функціонально-семантичні категорійні значення, тобто відповідні функціонально-семантичні категорії на основі категорійних ситуацій. Наприклад, широко досліджене функціонування дієслівної системи при взаємодії з найближчим оточенням у межах окремих речень: власне теперішній та теперішній історичний.

Разом з тим, на рівні текстової системи мовні компоненти, які мають ту чи іншу потенційну категорійну семантику, вступають у певні взаємовідношення не лише з ближчим, але і більш віддаленим оточенням (не лише з контактним розташованими в межах одного монопредикативного речення, але й з тими, що знаходяться дистантно), тому здатні передавати безпосередньо як мовну граматичну чи функціональну категорійну семантику, так і узагальнене категорійне значення більш широкого контексту. Наприклад, семантика локалізованості дій у часі здатна розповсюджувати своє основне категорійне значення як на рівні окремого речення, що призводить до локалізації монопредикативної системи, так і на рівень цілого тексту, конкретизуючи в чітко вираженому періоді сюжетну подію.

Звідси випливає необхідність розрізнення категорійних ситуацій вузького та більш широкого контексту як мікро- та макроситуацій, що, власне, відмічено у сучасних функціонально-семантичних дослідженнях [3, с. 10-40], а з іншого боку, – виділення спільних узагальнених домінуючих функціонально-семантичних категорійних значень на кожному такому мікро- та макрорівні.

Звичайно, що на кожному функціональному рівні одні ті самі мовні елементи (структури, одиниці) здатні передавати різний семантичний зміст. І, навпаки, той самий функціональний категорійний зміст може передаватися різними мовними компонентами (вказане положення підкреслюється ідеєю асиметричного дуалізму мовного знака С.О.Карцевського).

Так, функціонально-семантичні категорійні мікроситуації реалізуються на рівні окремих, як правило, монопредикативних речень і становлять основу, матеріал для побудови того чи іншого функціонально-семантичного поля.

Макроситуації репрезентують категоріальні функціонально-семантичні макрокатегорії, тобто певний узагальнений категорійний зміст, який реалізується дієслівними компонентами, що становлять відповідне функціонально-семантичне поле, на основі більш широкого контексту – на рівні окремої, текстової макроструктури і являють собою

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА МАКРОКАТЕГОРІЯ ПЕРФЕКТНОСТІ В СТРУКТУРІ РОСІЙСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

той матеріал, який є основою для розгортання тієї чи іншої категорії тексту.

Найбільш придатною базою вивчення такого типу функціональних систем, з нашого погляду, слід вважати абзац, оскільки цей структурний текстовий компонент визначає головний принцип дослідження – “слідом за автором” та є тією лінгвістичною організацією, яка забезпечує трансформаційні зміни між граматичною системою мови та загальною системно-структурною організацією цілого тексту.

Крім того, абзаци мають чітке та однозначне виділення, а також важливі стилістичні текстові функції: створюють композицію тексту, допомагають розставити акценти, відображають та роблять помітними принципи відбору матеріалу, визначають ступінь його повноти [1, с. 203-207].

Макрокатегорії, що формуються на рівні абзацу, з одного боку, здатні реалізуватися внаслідок накопичення певного функціонального змісту (що в цілому відповідає категорійній домініанті О.В.Бондарко) [3, с. 121], а з іншого, – реалізуватися внаслідок взаємодії різних функціонально-семантичних категорійних систем, що спричиняє формування макрокатегорійних структур іншого, вищого порядку.

Крім того, слід зазначити, що на рівень макроструктурного текстового функціонування виходять не всі змістові категорійні типи функціонально-семантичної категорії мовної системи, а лише ті мисленнєві значення, які передають більш узагальнений когнітивний граматичний зміст. Таким чином відбувається актуалізація, висунення на перший план однієї, домінуючої функціонально-семантичної характеристики, а з іншого – нівеляція, відсунення на другий план менш вагомої функціональної семантики, як правило, окремої мікроструктури.

Таким чином, макроситуація перфектності, яка, відповідно, репрезентує функціонально-семантичну макрокатегорію перфектності, на рівні макроструктури абзацу сприяє формуванню різночасових зв'язків, тобто тих відношень, які формуються між поліпредикативними комплексами, що належать до різних точок відліку.

Макроструктури такого типу містять декілька темпоральних блоків, кожен з яких має власну “відправну темпоральну систему”. Як наслідок, дії частіше не пов'язуються між собою одним темпоральним інтервалом та виконують, як правило, ретроспективну або проспективну функції. Це зумовлює наявність перфектного блоку при комбінації зазвичай різних категорійних ситуацій одного темпорального плану.

Макрокатегорія перфектності встановлює зворотню течію художнього часу тексту, а отже, дозволяє можливість його змін та перетворень. Звідси – виступає у ролі структурної основи макросистеми.

Під макрокатегорією перфектності, таким чином, розуміється змістова темпоральна структура, що має часову подвійність: поєднання на базі цілі-

сного текстового періоду пов'язаних між собою планів попереднього та наступного, тобто змістову інформацію, завершену в минулому та актуальну для теперішнього чи майбутнього аспектів двох парадигматичних планів текстової системи. При цьому її актуальність не розглядається як результат, що триває в умовному, а кваліфікується як наслідок розгортання тієї темпоральної структури, що відбувалася чи відбулася в передминулому зовнішньочасовому плані щодо власне минулих дій.

Таким чином, макроситуація перфектності у межах абзацу базується на розширеному тлумаченні актуального граматичного минулого чи передминулого. Це реалізація значення не окремої одиниці (форми), але збереження часу подій, їх особливостей.

Вказане тлумачення макрокатегорії перфектності в цілому не виходить за межі її традиційної інтерпретації у функціональній граматиці [5, с. 195], хоч на перший план висувається перфектна акціональна семантика. Макроструктурна як і мікроситуаційна, мікроструктурна перфектність характеризується причинно-наслідковими відношеннями, які виростають в результаті її реалізації. Відношення встановлюються між попереднім та наступним темпоральними планами.

Вказана функціонально-семантична система виявляється на базі зовнішньотемпоральної взаємодії: передування та слідування, тобто окремого аспекту послідовності.

Таким чином, макрокатегорію перфектності можна розглядати і як особливий комбінований тип того чи іншого граматичного часового плану, який репрезентує різні зовнішньотемпоральні зв'язки, що достатньо типові для мови персонажів насамперед тому, що в ній як правило маніфестується протиставлення теперішній – минулий, майбутній – теперішній – минулий і под. Авторська оповідь виявляється слабшою тому, що пов'язується здебільшого з одним темпоральним планом.

Таким чином, на рівні перфектної макроструктури художнього тексту функціонують відношення, що формуються на основі взаємодії розглянутих категорійних ситуацій, проте таких, що належать до різних часових аспектів на основі встановлення послідовних зв'язків. Отже, макрокатегорія перфектності репрезентує тісний зв'язок як аспектуальної системи (внутрішній час) так і власне дійсничної темпоральної системи (зовнішній час), а отже, представляє безпосередньо текстову категорійну систему взаємодії.

У концептуальному аспекті перфектність репрезентує поєднання як складних, так і простих ситуацій дійсності, проте не на основі синтезу, взаємного впливу, а як цілісних ментальних систем, синтезованих в певному ментальному образі.

Пор.:

Каким длительным стоном пронеслось во мне имя: Мария!... И Я не играл нисколько и уже не лгал нисколько, когда давал свой ответ мрачному человеку:

- По некоторым, довольно уважительным причинам я не могу ничего рассказать о белых страницах, // 1 которые вы также угадали за моим кожаным переплетом, но на одной из них было начертано: смерть – уход. Это не цилиндр был в руках у любопытного посетителя, а револьвер.. // 2. вы понимаете: смотрю, пока интересно, а потом кланяюсь и ухожу. Из уважения к вашему реализму выражаюсь яснее и проще: // 1 на ближайших днях или завтра я стреляюсь, убиваю себя из револьвера. // 3. Сперва думал выстрелить в сердце, но в голову, кажется, будет надежнее. Задумано это давно, еще в самом начале моего появления у вас... // 2 (Андреев).

Тут в аспекті мови персонажа функціонує зовнішня темпоральна опозиція: минулий (1 блок) – теперішній (2 блок) – майбутній (3 блок), а отже, проспективно-ретроспективні відношення при домінації в кожному темпоральному періоді власної макроструктури внутрішнього часу, відповідно: лімітативність – тривалість – лімітативність. Видозміна в аспекті локалізованості зумовлена наявністю часового конкретизатора – семантичного детермінанта, обставини *завтра*, яка відносить дії, виражені формами теперішнього часу, в план майбутнього.

Поряд з цим слід підкреслити, що оскільки мова персонажів, як правило, містить декілька темпоральних аспектів, вона майже завжди репрезентує категорію перфектності. Проте в оповідній макроструктурі тексту, категорія перфектності мови персонажів тісно переплітається з часовою системою мови автора.

Див. ще:

Молодого человека, принесшего эту поразительную новость, все еще разбирал смех.

- Они вышли с участка человек сорок, – рассказывал он, двигая челюстями, – и пошли на облаву; так они отошли шагов пятнадцать, как уже загорелось // 1... Побежите смотреть, // 2 если хотите.. //3 (Бабель).

У розглянутому абзаці перший та другий темпоральні блоки зумовлюють наявність часової опозиції (майбутній- минулий), внаслідок чого утворюється темпоральний розрив та репрезентуються проспективні (2 блок) і ретроспективні (1 блок) відношення щодо умовного теперішнього мови персонажа (3 блок). Звідси – інваріант перфектності виникає на базі комбінацій та взаємодії категорійних ситуацій лімітативної тривалості майбутнього та лімітативності в аспекті передминулого.

Поряд з цим слід підкреслити, що оскільки мова персонажів, як правило, містить декілька темпоральних аспектів, вона майже завжди репрезентує категорію перфектності. Проте в оповідній макроструктурі тексту, категорія перфектності реалізується і внаслідок утворення зовнішньотемпорального розриву між часовою внутрішньотемпо-

ральною системою авторської оповіді та мови персонажів. Це відбувається у тому випадку, коли вказані типи мовлення репрезентуються різними компонентами граматичної часової організації, зокрема:

- *Слушайте, Эйхбаум, – сказал Король, – когда вы умрете, я похороню вас на первом еврейском кладбище, у самых ворот. Я поставлю вам, Эйхбаум, памятник из розового мрамора. Я сделаю вас старостой Бродской синагоги. Я брошу специальность, Эйхбаум, и поступлю в ваше дело компаньоном. У нас будет двести коров, Эйхбаум. Я убью всех молочников, кроме вас. Вор не будет ходить по той улице, на которой вы будете жить. Я выстрою вам дачу на шестнадцатой станции..., // 1 Эйхбаум, вы ведь тоже не были в молодости раввином. Кто подделал завещание, не будем говорить громко. // 2. И зять у вас будет Король, не сопьяк, а Король, Эйхбаум...* (Бабель).

У розглянутому контексті перший та других темпоральні блоки у мові персонажів детермінують наявність часової опозиції “майбутнє – минуле”, внаслідок цього утворюється темпоральний розрив, репрезентуються проспективні (1 блок) та ретроспективні (2 блок) відношення щодо умовного теперішнього мови автора, де репрезентується умовне теперішнє в системі художнього тексту. Звідси, загальна макроструктура зумовлює реалізацію протиставлення “давноминулий – минулий – майбутній”.

Таким чином, категорійна ситуація перфектності маніфестує поєднання на рівні макроструктури-абзацу різночасних відношень, а отже, має часову подвійність: співвідносить наступний та попередній темпоральні текстові плани.

Макроситуація перфектності може бути повністю індукована оточенням (семантичні детермінанти перфектності). Структуру перфектності утворюють форми як одного темпорального плану (у формальному відношенні при вираженні різних часових аспектів), так і декількох.

Література

1. Арнольд И.Р. Стилистика современного английского языка. - Л., 1990.
2. Бондарко А.В. Категориальные ситуации. // Вопросы языкознания. - 1983. - № 2.
3. Бондарко А.В. Функциональная грамматика. - Л., 1984.
4. Бондарко А.В. Введение: Основания функциональной грамматики. // Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. - Л., 1987.
5. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. - Л., 1987.